

ULOGA ŽENE U TRADICIJSKOJ KULTURI ZEMLJOPOSJEDNIČKIH DOBARA

Da bismo mogli prikazati tradicijsku kulturu zemljoposjedničkih dobara, a naročito ulogu žene u toj kulturi, nije dovoljno da se ograničimo na istraživanje u okviru današnjeg shvaćanja. Pojam „tradicijske kulture“ zahtijeva povijesni pristup, tj. potrebno je obraditi opći povijesni razvitak u kojem se i vremenski i prostorno postavlja kulturna zajednica, da bismo mogli shvatiti ekološki poredak pojedinih pojava kulture kod određene zajednice i njezin odnos prema drugim kulturnim zajednicama. To vrijedi osobito za zemljoposjednička dobra koja danas brojčano, a naročito u kulturnom smislu, predstavljaju samo ostatak takve pojave.

Razvitak poljoprivrednog dobra kao karakterističnog oblika vlastitog gospodarstva pripada kraju 18. stoljeća. Za održavanje tih poljoprivrednih dobara bila je potrebna mnogobrojna stalna radna snaga. Oni su – kao sluge – zajedno sa svojim obiteljima stanovali u radničkim kućama koje su pripadale dobru. Raspadanje feudalnog socijalnog i privrednog uređenja nije prouzrokovalo, bar ne formalno, promjene u instituciji i organizaciji gospodarstva, jer su se, nakon reduciranja bivšeg zemljišnog veleposjeda, individualna gospodarstva upravljala još više prema privrednim potrebama tržišta. Tek su velike opće promjene u 20. stoljeću, a pogotovo nakon drugog svjetskog rata, uzrokovale novi smjer u razvoju zemljoposjedničkih dobara.

U najvećem dijelu panonskog prostora značajno su se promijenili u prvom redu vlasnički odnosi. Od privatnih dobara nastala su državna dobra, ili su se pretvorila u socijalističke zadruge. Samo u austrijskom dijelu panonskog kraja, dakle u istočnoj Austriji, ostala su dobra privatno vlasništvo.

Taj različit razvitak vlasništva ima, međutim, za opću privrednu i organizacijsko-strukturnu tendenciju razvitka zemljoposjedničkih dobara sporedan, jedva praktičan značaj. Najuočljivija je zajednička osobina, i pored prividnih razlika u razvoju, radikalna promjena dotadašnjeg proizvodnog poretka i potpuna mehanizacija gospodarstva, osobito s obzirom na rentabilnu masovnu produkciju poljoprivrednih proizvoda, strogo podređenu zahtjevima tržišta. Dok je ranije, posebno za vrijeme žetve, bilo zaposleno oko 500 radnika, danas se isti, pa i veći radni učinak postiže skoro isključivo mašinama. Ta je činjenica upravo napadan primjer moći djelovanja kulture na promjenu tehnike proizvodnje. Od starih zajednica sluga (i njihovih obitelji) imamo samo ostatke jer te (bivše) zajednice danas više ne postoje, pa se prema tome ne razvija ni njihova kultura.

Mehanizacija poljoprivredne proizvodnje naveliko počela je već u drugoj polovici 19. stoljeća. To je, međutim, značilo uglavnom redukciju privremene radne snage. Broj stalnih sluga nije se bitno mijenjao i to svakako nije značilo smanjivanje njihovih zajedničkih snaga. Svrha i uspjeh mehanizacije bili su povećanje proizvodnje. Tek su nove mogućnosti proizvodnje i potrebe poslije drugog svjetskog rata stvorile preduvjete za smanjenje velikog dijela ljudske radne snage. Time se raspala privredna i radna organizacija koja je više od 150 godina bila plodna, a onda njezina socijalna i kulturna aktivnost.

Istraživanjem zemljoposjedničkih dobara, a posebno ispitivanjem tradicijske kulture sluga, bavio sam se u prošlih 20 godina manje ili više kontinuirano. Povoljna, iako za mene nezgodna okolnost bila je moja neosigurana egzistencija. Zato nisam bio

pravi „slobodni istraživač“ vezan za pisaci stol. Tako sam mogao redovito promatrati život sluga u neposrednom kontaktu s njihovom zajednicom i uspostavljati jednostavne, međuljudske odnose. Mjesecima sam živio na raznim zemljoposjedničkim dobrima, zajedno sa slugama i njihovim obiteljima, doslovno pod istim krovom. Mogao sam upoznati i njihov unutarnji život u zajedničkom doživljavanju. Pozitivan popratni efekt te neposredne koncentracije na objekt istraživanja bila je činjenica što nisam bio pod utjecajem gospodara, niti predrasuda seljaka iz okolnih sela koji su po tradiciji protiv sluga. Seljačko omalovažavanje, pa čak i preziranje sluga prenosilo se i na mene, jer sam tako reći pripadao tim „asocijalima“. Na sličnu suzdržljivost nailazio sam u početku i kod gospodara, još više kod upravitelja dobara. Međutim, nakon iscrpnih razgovora o svrsi mog rada, nisam više imao, barem s te strane, poteškoća. U seljačkim kućama, međutim, koje su blizu dobra, ne mogu se još ni danas neometan kretati. Moja prošlost na zemljoposjedničkom dobru prati me i bila bi mi u tim selima prava zapreka za istraživanja.

Većina dosadašnjih radova o zemljoposjedničkim dobrima, a naročito o životu sluga na tim imanjima, proizlazila je iz unaprijed određenog mišljenja. Djelomično književnici, djelomično sociolozi obrađivali su temu samo kao dokaz totalne, socijalne izolacije sluga, koji bi – po građanskom shvaćanju – predstavljali potpuno logičnu asocijalnu grupu bez unutarnjih odnosa. S etnološkog gledišta, međutim, ta pitanja posve se drugačije postavljaju, pa sam u svom istraživanju došao do drugačijih, opsežnih odgovora. U prvom sam se redu pitao da li sluge na zemljoposjedničkim dobrima, stvaraju ili su stvarali tradicijsku zajednicu, te da li njihov način života predstavlja povijesno izgrađenu pa time stvorenu vlastitu tradicijsku kulturu. Ako je tako, onda se slijedeće pitanje ticalo mjesta te kulture u pokrajinskoj kulturoekologiji, tj. pokušaja da se ustanovi kako se i u kojem obliku tradicijska kultura zemljoposjedničkih dobara organski uklapala u kulturu cjelokupnog pokrajinskog prostora te kako je kao dio te pokrajinske utjecala na njezino stvaranje. Spomenuta literatura mogla mi je pri tome koristiti samo utoliko ukoliko se radilo o povijesnim činjenicama. Moj zadatak bio je istraživanje nepoznate osnove, bez koje je svaka teorija dvojben.

Kao što je već spomenuto, kod istraživanja tradicijske kulture zemljoposjedničkih dobara treba početi od njihovog postanka i razvitka. Dobro, kao baza za egzistenciju sluga, svojom organizacijom odlučuje istodobno i o mogućem načinu života, a način života opet stvara onu kulturu koja mu jedina odgovara i koja time osigurava „preživljavanje“. Zbog ograničena prostora mogu se samo natuknuti neka pitanja. Veći rad o tome već je u pripremi. U nastavku ću se ograničiti samo na jedno, ali vrlo značajno pitanje, na kulturnu ulogu žene na zemljoposjedničkim dobrima.

Nova gospodarska razvojna faza djelovanje koje se osjećalo u cijeloj Evropi, zajedno sa socijalnim popratnim pojavama, bila je u to doba (druga polovica 18. st.) razlog postanka zemljoposjedničkih dobara. Ona su bila osnovana kao neka vrsta industrijskih, poljoprivrednih proizvođača živežnih namirnica, a panonski je prostor, zbog spomenutih povijesnih faktora, bio jedan od evropskih centara zemljoposjedničkih dobara. Nakon 150-godišnje turske okupacije zemlja je bila opet u velikim regijama (nizina i brežuljkasti kraj), otvorena zapadnoevropskim utjecajima. Vrlo je brzo nadoknađen socijalni i gospodarski razvojni zaostatak: nastali su gradski industrijski centri, pučanstvo se brzo povećavalo i stisnulo u gradove, a vojna obrana doživjela je znatne promjene. Sve to, a i apsolutizam zemaljskih kneževa s djelovanjem na upravni sistem, značilo je za feudalnu aristokraciju gubitak funkcija, a time i moći.

Seljačka poljoprivredna proizvodnja nije bila dorasla novim i sve većim zahtjevima tržišta, a nije to ni mogla biti jer se temeljila na seljačkoj pogonskoj organizaciji. Seljak je proizvodio za vlastite potrebe, a povrh toga samo ono što je bilo potrebno kao danak gospodaru. Pod pritiskom zahtjeva tržišta trebalo je pronaći nove privredne oblike organizacije, nove metode proizvodnje. Prijelaz na monokulture, zbog masovne proizvodnje živežnih namirnica, bio je prijeko potreban. Samo su se feudalni gospodari mogli prilagoditi toj nužnosti. Samo su oni raspolagali znatnijim mogućnosti-

ma | nadgradnje | koje je djelomično omogućila i turska okupacija (raseljenje stanovništva – velike površine neobrađenih polja). U jednom dijelu panonskog prostora zapadne Mađarske i sjeverne Hrvatske te su se mogućnosti koristile već u vrijeme prve konsolidacije. Istočna Hrvatska i srednja Mađarska doživjele su stvaranje zemljoposjedničkih dobara tek u drugom valu „osnivanja“. To su bili bivši veleposjedi Frankopana, Zrinjskih, Erdödyja i Batthianyja, Zichyja i Draškovića, a i crkvena dobra koja su bila uređena slično zemljoposjedničkim i, neovisno od danka seljaka, opskrbljivala tržište poljoprivrednim proizvodima.

Što se tiče današnjeg naziva **d o b r o**, rjeđe „majur“, korisno je upustiti se najprije u kratko razmatranje. Pojam „majur“ („Meierhof“ = „Major-Hof“) poznat je već iz srednjovjekovnih urbara. U ono vrijeme bila je to oznaka za manja gospodarstva s nekoliko stalnih (plaćenih) radnika koji su opskrbljivali gospodsko kućanstvo. Početkom 19. stoljeća osnovano je mnogo zemljoposjedničkih dobara umjesto takvih starih „majura“ pa, prema tome, staro ime nema veze s novom funkcijom.

Krajem 19. stoljeća naziv „majur“ opet je bio aktualan, ali ne u starom smislu, nego samo za jedan dio zemljoposjedničkih dobara. Bila su to ona dobra koja su se nalazila u bližoj okolici gradskih naselja, te su se orijentirala na dnevne potrebe tih centara i bavila se samo mljekarstvom. „Stari majur“ proizvodio je prema tome za dnevne potrebe gospodске obitelji, dok je „novi majur“ bio vezan za tržište cijelog jednog grada ili pokrajine.

Svjesna orijentacija dobra prema tržištu vidi se u čestom i uz to vrlo brzom prilagodavanju proizvodnje za potrebe tržišta u toku samo jednog i pol stoljeća. U prvom razdoblju postojanja mogla bi se ta zemljoposjednička dobra nazivati i ovčarskim. Ovčja vuna bila je jedna od najvažnijih sirovina za ratnu industriju. Umjesto uzgoja tadašnjih pasmina, počela se iz Španjolske u srednju Evropu uvoziti dugodlaka ovca „merino“ (s njom je došao i pas „puli“ koji važi danas kao pratipičan sastavni dio mađarske narodne kulture – u očima nacionalnih romantičara).

Poslije konjunktura ovčje vune slijedila je konjunktura žita. Zato je gajenje ovaca potisnuto u, za tržište, relativno beznačajne pokrajine. Imanja su se sada potpuno okrenula uzgoju žitarica. Međutim, porast vrijednosti žita nije djelovao samo na zemljoposjednička dobra. Nastajali su – djelomično priključeni – mliniski pogoni, masovni otpadni proizvodi u mlinovima oživjeli su tov stoke, a stočni su se proizvodi najbolje prodavali.

U 80–im godinama prošlog stoljeća pojavio se na tržištu žitom konkurent, kome nisu bili dorasli kontinentalni proizvođači. Američki farmeri počeli su diktirati cijene na svjetskom tržištu, te su se zemljoposjednička dobra odmah preorijentirala na ponovno atraktivnu šećernu repu. Taj obrat potakao je inicijativu za gradnju tvornica šećera i utjecao na stvaranje – sa socijalnog gledišta – prvih industrijskih poljoprivrednih radnika.

U vezi s tim treba još spomenuti da se kod postavljanja željezničke pruge nije vodilo računa o određenim mjestima nego o položaju zemljoposjedničkih dobara. Taj koncept planiranja iz prometno-političkih razloga potpomagao je i orijentaciju na mljekarstvo. Pored raznovrsnih organizatorskih promjena na dobrima ili majurima takva je tržišna orijentacija aktualizirala i novu kategoriju službenika: takozvanog „Schweizera“, stručnjaka za mljekarstvo, čiji naziv u ono vrijeme nije imao skoro nikakve veze s nacionalnim porijeklom, nego se odnosio na njegove kvalifikacije za proizvodne metode i tehnike alpskog mljekarstva.

Nakon propasti Austro-Ugarske ponovo je došlo do promjene, i to opet u sisanju žita. Ovaj put, međutim, ne – kao što je do tada bila praksa – zbog korištenja konjunktura, nego zbog konkurencije od strane seljaka. Krajem 19. st. razvio se seljački zadrugarski pokret i omogućio seljacima da organizirano prodaju samo vlastite produkte; između ostalog i mlijeko preko vlastite mljekarske zadruge.

U to vrijeme, između dva rata, privredni prosperitet dobara znatno je stagnirao. Mnogobrojne poteškoće i najzad inostrana konkurencija sa žitom toliko su umanjili

prihod da je bio skoro na granicama proizvodnih cijena; teško se ostvarivao kapital potreban za investicije, a kamoli čisti dobitak.

Za veliko zemljoposjedničko dobro bilo je potrebno mnogo radne snage. Potpuno različita od seljačkog gospodarstva bila je struktura radne snage. Stalni nadničari bili su sluga na dobrima tokom cijele radne godine ili „cseléd“ (mađarski naziv). Za vrijeme žetve zapošljavao se uz njih i veliki broj drugih, često sezonskih radnika, koji su bili vezani kratkoročnim ugovorom. Po seljačkom radnom statutu bio je karakterističan položaj služinčadi, tj. sluga i služavki kao stalne radne snage; oni su bili po ugovoru članovi seljačkog domaćinstva i, prema tome, pod očinskom vlašću (gospodara). Zenidba, odnosno vođenje vlastitog kućanstva nije bilo dozvoljeno. Tko je želio da osnuje vlastitu obitelj i ostane u poljoprivredi, postajao je „Kleinhäusler“ (najamnik) i mogao je egzistirati samo kao nadničar.

Položaj sluga na dobrima bio je, međutim, sasvim drugačiji. Vrlo su se rijetko zapošljavale na dobrima neoženjene sluge. U pravilu, ugovor se sklapao samo s oženjenim slugama i vodilo se strogo računa o tome da bračna veza bude stvarno zakonita. Na svakom dobru postojali su stambeni kompleksi za stalnu radnu snagu, i svaki je sluga zajedno sa svojom obitelji imao vlastiti stan. Ugovor o radu zaključivao se samo s ocem ili, eventualno, s njegovim odraslim sinovima. Majke obitelji i njihova djeca ili odrasle kćerke nisu bile u radnom odnosu s poslodavcem oca, odnosno muža. Međutim, uživali su pravo prvenstva u odnosu na vanjske radnike u vrijeme sezonskih radova.

Ovisno o veličini, živjelo je na zemljoradničkim dobrima između 40 i 200 obiteljskih sluga. U prosjeku imale su takve obitelji 6 do 10 članova, i prema tome živjelo je između 240 i 1200 ljudi u jednoj kompletnoj jedinici na dobrima. Pretežno su živjeli od prihoda oca obitelji kao sluge. Ti su ljudi zbog svog načina života u vlastitim naseljima zaista bili potpuno izolirani od okoline tj. od ostalog stanovništva pokrajine i njezinih naselja.

Zemljoposjednička dobra bila su smještena, zbog odnosa između seljaka i veleposjednika, daleko od sela. Gdje to nije bio slučaj, dolazilo je, umjesto prostorne, do međuljudske distance seljaka i sluga. Odnos seljaka prema veleposjedniku bio je iz različitih razloga vrlo napet. Već samo ti „vanjski“ uvjeti života djelovali su na ljude sa dobra na taj način da su se zbližavali i stvarali jednu zajednicu. Ali i unutarnje životne prilike bile su takve, da bi bilo potpuno pogrešno da ih nazivamo „grupom“. Taj se pojam danas na žalost nepromišljeno upotrebljava pod utjecajem sociološkog rječnika. Svako naselje sluga sa dobra tvorilo je povijesno razvijenu zajednicu s vlastitim socijalnim slojevima i položajima pojedinih članova. Zajednički život tražio je stvaranje obaveznih, nepisanih zakona koji su bili osnovica međusobnih odnosa i koji su određivali kulturu, i duhovnu i materijalnu. Svi članovi zajednice bili su ekonomski ovisni o istom izvoru – zemljoposjedničkom dobru, ili točnije: ovisni o plaći na dobru, ali nisu ovisili o privrednoj situaciji vlasnika. Između poslodavca i posloprimca postojao je ugovoreni radni odnos. Ako bi došlo do izmjene vlasnika, novi poslodavac bio je obavezan da prizna radne ugovore svog prethodnika. Ukoliko se zemljoposjedničko dobro raspadalo, tj. prodavalo nekoj seljačkoj zajednici koja je dijelila veleposjed, onda su sluge tražile i nalazile posao na drugim dobrima.

Valja još spomenuti da su radnici sa dobra bili prilično mobilni. To sam mogao ustanoviti na temelju mnogih biografskih bilježaka. Radni odnos sluga na dobrima temeljio se na slobodnom ugovoru i prema tome nisu bili vezani za zemljoposjedničko dobro. Tko je želio ili morao, mijenjao je radno mjesto i spomenuti mobilitet treba shvaćati uglavnom u tom smislu. Ako je sluga, i njegova obitelj, imao osigurane uvjete života na posjedu on je i ostajao, a bilo je i sluga koji su to bili i četiri generacije, na istom zemljoposjedničkom dobru, kako sam ustanovio u svom istraživanju. Što se tiče zanimanja, može se reći da su sluge u tom smislu bili prilično nepokretni.

Česti značajan uzrok za prijelaz na druga dobra bilo je neslaganje jedne žene s drugim ženama u zajednici. Drugi, također bitan razlog za prijelaz na druga dobra bilo je neprihvatanje jednog člana obitelji od zajednice iz moralnih razloga. Seljačka obitelj bila je u tom pogledu u znatno lošijem položaju jer je bila vezana za zemlju.

Ukoliko seljačka zajednica iz spomenutih ili drugih razloga nekoga nije prihvaćala, morala je naučiti da s tim živi.

Što se tiče plaće, nije bilo bitne razlike između pojedinih zemljoposjedničkih dobara. Proučavajući nekoliko generacija mogao sam ustanoviti da su obitelji sluga imale bolje prihode i životne uvjete za vrijeme konjunktura nego samostalne seljačke obitelji u istoj pokrajini. Značajna indicija za to jest podatak da su slučajevi oboljenja od tuberkuloze bili znatno rjeđi kod ljudi sa dobarama nego u selima. Ta bolest, većinom prouzrokovana pomanjkanjem hrane, bila je manje ili više sudbonosna. Također i iseljenje u Ameriku, koje je predstavljalo za seljaka jedinu realnu šansu za napredak, odnosilo se na sluge samo u pojedinim slučajevima, što je ukupno iznosilo oko 2% iseljenika.

Unutar panonskog prostora stvarali su ljudi sa zemljoposjedničkih dobara jednu zajednicu s vlastitom kulturom i specifičnom kulturnom tradicijom koja – izgrađena na potpuno drugačijem obliku života – nema veze sa seljačkom kulturom osim, ako se taj naziv površno upotrijebi kao sinonim za poljoprivrednu kulturu. Sigurno postoje istovjetnosti pojedinih kulturnih pojava kod sluga i seljaka, ali unutar obiju kultura u potpuno drugom odnosu, a taj odnos je upravo bitan. Seljaci su imali svoj posjed. Od tog posjeda morali su živjeti i oni i njihove obitelji. Ukupna organizacija rada u seljačkom gospodarstvu temeljila se na obitelji i svi su njezini članovi sudjelovali u radnom procesu. Svaki seljak morao je znati upravljati gospodarstvom, on je morao, tako reći, znati „svoj zanat“. Zato mu je bilo potrebno mnoštvo strojeva za proizvodnju, a morao je poznavati njihovu funkciju, održavanje itd. Materijalna kultura seljaka bila je zbog toga mnogo svestranija nego kod sluga, čiji je rad bio određen dnevnim ili tjednim zadacima. Seljaci su imali bogatu materijalnu kulturu i prema tome postoji mnogo kulturnih pojava koje su tzv. „praznovjerja“ povezana neposredno sa seljačkim gospodarstvima. Čak i religiozni život seljaka bio je pod tim utjecajem. Takve se kulturne pojave, međutim, kod sluga znatno rjeđe pojavljuju. Zato su oni imali vrlo bogatu kulturu komunikacije; pripovijetke, pjesme i glazba, i uopće aktivnosti koje su se ticale međuljudskih odnosa bile su kod sluga daleko bogatije nego kod seljaka. I organizacija slobodnog vremena, upotrebljavanog npr. za ukrašavanje predmeta, igrala je kod sluga mnogo značajniju ulogu.

Kako je već rečeno, u pravilu je samo otac obitelji bio u radnom odnosu. Njegova se žena brinula za kućanstvo i sudjelovala od vremena do vremena kod sezonskog posla. Time je bio određen zadatak žena kao majki obitelji; one su stvarale vlastitu zajednicu žena unutar zajednice dobra. Muškarac se brinuo o sredstvima za život, žena je time gospodarila, a bila je pod stalnom „javnom“ kontrolom svih ostalih žena koje su imale isti zadatak. Praktički su sve kulturne pojave, pa i cijela tradicijska kultura zajednice dobra, bile obilježene dominantnom ulogom žene kao stvaraoca duhovnog i materijalnog obiteljskog života. Žena je preuzimala i glavnu ulogu u životnoj zajednici s ostalim obiteljima. Za „image“ vlastite obitelji nije bio odgovoran muškarac, nego žena. Ukoliko to nije odgovaralo onome što je zajednica očekivala, odražavalo se to na ugledu oca. On je bio često – kako je već rečeno – prisiljen da traži posao na drugom dobru i da se zajedno sa svim članovima svoje obitelji preseli.

Kultura stanovanja zajednice dobra, kultura odijevanja i ishrane, vjerski život, kodeksi morala, moralno ponašanje bili su s obzirom na dohotke i pokrajinske uvjete određeni nepisanim zakonima. Moglo bi se reći da je „kulturna norma“ bila obavezna u svim navedenim i ostalim pojavama kulture. Da je se bezuvjetno pridržavaju, bile su odgovorne u prvom redu majke obitelji u zajednici. Poseban zahtjev odnosio se na stvaranje kulture komunikacije. Pod time se ne misli samo na standardne oblike organizacije slobodnog vremena i zabave kao npr. pripovijetke, pjesme, glazbeno stvaralaštvo nego i na običan razgovor o dnevnim problemima među pojedincima itd.

Uloga žene u zemljoposjedničkom dobru i njezin utjecaj bio je određen obiteljskim životom, a i mnogim rodbinskim odnosima. Naime, djeca iz obitelji sluga ženila su se uvijek u svom krugu. Presudna je bila konačno i potpuna izolacija od seljačkog stanovništva, te su sve žene, neovisno o položaju unutar zajednice na dobru živjele u

istoj duhovnoj kulturi. Isticanje ličnosti, što se vidi u svakoj živoj zajednici, odvijalo se po određenim pravilima za „moći“ i „smjeti“. Takve posebne kulturne ličnosti mogle su biti i muškarci. Međutim, njihovo kulturno ponašanje bilo je određeno – kako je prije spomenuto – kulturnom ulogom žene u zajednici. Ukoliko se muškarac nije pridržavao normi zajednice, provodene su iste mjere kao i kod „protuzakonitog“ ponašanja žene: traženje posla na drugom zemljoposjedničkom dobru.

Zemljoposjednička dobra imala su vlastite škole i posebne prostorije za vjeronauk (bogoslužje, itd). Takvo „infrastrukturno“ uređenje na dobru, kako bi se to danas reklo, pridonijelo je potpunom izolaciji od sela. S druge strane, lokalizacija škole i prostor za vjeronauk u vlastitom, neposrednom životnom prostoru važan su poticaj aktivnijem stvaranju unutrašnjeg, zajedničkog kulturnog života sluga.

Broj djece u obitelji sluga bio je relativno visok (obično oko 4, a koji put i do 10). Kako se služinski stan sastojao samo od kuhinje sa smočnicom i sobe za stanovanje – ni kod seljaka iste pokrajine stambeni prostor nije bio veći – dnevni se život više odvijao pred kućom nego u njoj. Odgoj djece sastojao se u tome da je otac intervenirao samo kod težih slučajeva, a i majka je bila samo „djelomično“ mjerodavna. Općenito je odgoj djece bio pod kontrolom cijele zajednice žena. Bila je to jedna vrst moralne obveze, a isto tako i pravo žena da se brinu o svojoj djeci u zajednici i da zajednički snose za njih odgovornost.

Takav način međusobnog „javnog saobraćanja“ žena, koje su se uz to neprestano brinule za svoju djecu, utjecao je na razvoj djece pozitivno. Ona nisu bila samo potrošači u društvu odraslih nego su mogla od malih nogu naučiti pravila života u zajednici.

Nasuprot seljačkim obiteljima u kojima su djeca već rano, bez obzira na godine, bila uključivana u proces rada na gospodarstvu, djeca sluga nisu trebala raditi dok ne završe školu (samo su eventualno pripomagala kod sezonskih radova). Djeca su imala prema tome dovoljno slobodnog vremena, a odrasli ih nisu „programirali“, nego se dječja zajednica, po grupama starosti, sama organizirala. Tako su se djeca učila sama potvrđivati i saznala da zajednica nije samo za ostvarenje osobnih prava nego u njoj prvenstveno treba ispunjavati obveze. Mlađa djeca mogla su se ravnati prema starijima, a preko starijih se opet uspostavljao kontakt s odraslima, posebno sa ženama, a time i s cijelom zajednicom na dobru.

I život služinskih žena znatno se razlikovao od života žena u selima. Tamo su žene bile potpuno uključene u proces rada, imale su od ranog jutra do noći svoje zadatke u seljačkom gospodarstvu. Preko tjedna nije bilo vremena za kontakt s drugim ženama u selu, a ni za djecu nisu imale vremena. U selima se zbog toga kultura prenosiла od djedova i baka na unuke. Preskakanje jedne generacije kod predaje duhovne i materijalne kulture bilo je uzrok što se seljačka kultura doimala – barem pri površnu promatranju – kao uvijek isti konzervativni element. Djeca sa sela preuzimala su za pravo onu kulturu koja je postojala za vrijeme generacije djedova, te su morali ustanovljavati, ako su bili iole aktivna generacija, da su neke kulturne pojave zastarjele. Počinjao bi mučni proces nadovezivanja, i prilagođavanja roditeljskoj generaciji, koja je opet imala istih problema u svoje aktivno doba.

Žena sluge imala je, osim vlastitog kućanstva i odgoja djece, relativno malo dodatnog posla. Bez obzira na bliži odnos između majke i djeteta u obitelji sluge, žene su imale znatno više vremena i za stalne međusobne komunikacije. Mogle su, bez problema i suvremeno, razvijati unutrašnju kulturu zajednice dobra i to kontinuirano od generacije do generacije. Nije pogrešno ako se kulturna tradicija zemljoposjedničkih dobara označi kao „matrijarhalna“. Ako su se djeca od 12, 13 godina i upućivala polako u rad na dobru, to se odnosilo isključivo na dječake. Djevojke su, tek kad su bivale starije, zapošljavali kao najamne radnice do udaje. Tako su bile cijelo vrijeme u stalnom kontaktu s majkom i s cijelom zajednicom žena i mogle se pripremiti za buduću ulogu. Predavanje kulture, od duhovne i materijalne unutar vlastite obitelji do odgovarajućih njezinih oblika u zajednici, odvijalo se po „ženskoj liniji“, od majke na kćerku.

Ovaj izvadak iz mojih istraživanja daje samo kratku skicu tradicijske kulture zemljoposjedničkih dobara. Bitno je što sam utvrdio da su sluge sa dobara bile stvarno jedna zajednica s tradicijskom kulturom zajednice. Karakteristično je da je ženin zadatak bio da održava i razvija tu kulturu. Svoj rad o zemljoposjedničkim dobrima nisam slučajno pisao u perfektu. Djelomično zbog tehničkih, djelomično zbog društvenih promjena morao se broj stalnih sluga drastično smanjiti. Doduše, još uvijek postoje ta dobra, ali više ne postoji zajednica sluga. Većina bivših sluga preselila se s obiteljima u industrijska naselja, gdje stvaraju način života po novim kriterijima i svoju kulturu po drugim nepisanim zakonima.

Htio bih reći nešto i o mogućem prigovoru da sam predstavio „sretni svijet“ jedne socijalne grupe o čijem socijalnom i ekonomskom položaju općenito postoji drugo mišljenje. Zadatak kulturnih istraživanja nije da uspoređuju i ocjenjuju kulturne pojave, nego da utvrde nastajanje i daljnji razvoj u vezi s datim povijesnim činjenicama, bez obzira na to da li nam se socijalne, ekonomske i druge prilike sviđaju s današnjega gledišta.